

Fra godt til sant? Presters omtale av avdøde i moderne minnetaler.



BJARTE LEER-SALVESEN, FENGSELSPREST OG BYMISJONSPREST

bjarte@leer-salvesen.no

Hvordan taler prester om de døde kort tid etter dødsfallet? Hvilke ord benyttes når vi tar avskjed med våre kjære, og hvilke sider ved våre sammensatte liv løftes frem ved graven. Kritiske røster hevder at moderne prester har en tendens til å opphøye de døde i rosende taler, mens de heller burde tale åpent og ærlig om avdøde – også når livet har vært smertefullt. Dette temaet diskuteres jevnlig i norsk offentlighet, og med utgangspunkt i gravferdsliturgiens minneord vil jeg i denne artikkelen undersøke hvordan moderne prester omtalte og beskrev avdøde i et utvalg begravelser.

De gamle romerne så det som en dyd å tale godt om de døde. En skulle tale om det gode og tie om resten, i respekt for avdøde og sørgende – og i forståelse for at avdøde ikke kan ta til motmæle. *De mortuis nil nisi bene*, ble det hevdet: bare gode ord om de døde. Også lutherske og norske gravferdstaler, fra likpredikener til moderne minneord,¹ bærer med seg denne tradisjonen. Det som minnes, er ofte nettopp de gode minnene. Men hva når livet ikke bare har vært godt, slik tilfellet er for de fleste av oss? Eller hva når nære pårørende, og avdøde selv,

har gjennomgått store lidelser og smerter helt eller delvis på grunn av den man samles for å ta avskjed med. Hva sier man da? *De mortuis nil nisi bene*? Er det slik at presten og kirka skal tie om disse livserfaringene?

Jeg vil først gi en oversikt over et utvalg avisinnlegg om nekrologer og minneord fra høsten 2012 og 2013. Disse innleggene er ikke unike i nordisk sammenheng, men de tydeliggjør en utbredt oppfatning av hvordan forfattere av nekrologer og minneord omtaler nylig avdøde personer. Dernest spør jeg, med utgangspunkt i et empirisk materiale fra 2008, hvordan et utvalg prester i Den norske kirke faktisk omtalte nylig avdøde personer. Dette materialet er hentet fra doktorgradsavhandlingen *Levende håp – en praktisk-teologisk analyse av 51 presters forkynnelse ved gravferd*.² Avslutningsvis reflekterer jeg over mulige sammenhenger mellom moderne presters minneord og samfunnsmessige og teologiske utviklingstrekk som også påvirker Den norske kirkes presteskap. Metodisk følger jeg Don Brownings praktisk-teologiske modell, der jeg tar utgangspunkt i praksis (prestenes minneord), reflekterer teoretisk i møte med denne

praksisen – med mål om at denne innsikten skal munne ut i en ny og bedre praksis.³

Sannhetens apostler

Hvert år dør det om lag 40 000 personer i Norge, og alle disse menneskene minnes på ulike måter av pårørende, kirke og storsamfunn. Den klart mest utbredte taletypen om avdøde personer i Norge, er Den norske kirkes minneord – som fremsies om personer fra alle lag av befolkningen.⁴ Andre taletyper, som nekrologen, er i all hovedsak skrevet for middel- og overklassen. Det trykkes daglig utallige nekrologer i landets aviser, men fredag 1. februar 2013 trykket Aftenposten en kort tekst som vakte reaksjoner langt ut over avdødes krets. Forfatteren var Alexander Gjersøe som skrev om sin avdøde nabo, Eva Haddeland. Nekrologen var skrevet i en vennlig og åpen tone, der også vonde og problematiske sider ved avdødes liv kom til uttrykk. Gjersøe skrev blant annet:

I leiligheten faren sluttet å komme hjem til, og hvor moren som arbeidet på fabrikk, satt igjen alene med forsørgeransvaret. (...) I leiligheten der ensomheten flyttet inn da Ingar [mannen] gikk bort, og hun broderte med enn 100 duker, og fikk kabalen til å gå opp tusenvis av ganger. Hvor hun satt alene og helst ville være til minst mulig bryderi, men der en lypære ville det annerledes, og hun måtte be meg om hjelp til å skifte den. (...) I denne leiligheten sovnet fru Haddeland inn 2. januar. Jo da, hun vil bli savnet.⁵

Vår digitale tidsalder har rask puls, og i løpet av få dager var nekrologen gjengitt i flere av landets nettaviser og tusenvis av ganger på sosiale medier. Teksten gjorde inntrykk også på teologer, og forfatter og prest i Stortinget og i Trefoldighetskirken i Oslo, Per Arne Dahl, uttalte følgende til Aftenposten:

Dette er en nekrolog som handler om et levende alminnelig menneske. I idoltider med stjernedyrkelse og imagebygging lengter vi etter det alminnelige livets helter. (...) Derfor responderer vi på denne type nekrologer. Rett og slett fordi vi lengter etter det enkle og usminkede.⁶

Forfatter Vidar Kvalshaug har gjentatte ganger vært inne på lignende tematikk i Aftenposten og på sosiale medier. Hans kommentarer har en

spiss brodd mot prester og andre personer som taler om de døde. Gjennomgangstonen er at "Døden er et fluepapir på floskler", som kommentaren het i Aftenposten 4. februar 2013. Noen måneder tidligere hadde han oppfordret til mer "åpenhet" i møte med døden, med følgende melding på Twitter og i Vårt Land: "Tiden er overmoden for ærlige minneord/ nekrologer i et samfunn med vår type offentlig åpenhet, men hvem vil åpne ballet?"⁷

Denne oppfordringen var en kommentar til samfunnsdebattant Njål Kristiansens beskrivelse av en begravelse der han som pårørende ikke kjente seg igjen i hvordan presten beskrev avdødes liv. Kristiansens innlegg på Vårt Lands nettforum *verdidebatt.no* kan stå som et illustrerende eksempel på hvordan pårørende kan reagere hvis de mener negative trekk ved avdødes liv eller personlighet blir fortiet på en utidig måte:

Borte var den paranoide schizofrenien som må ha satt grå hår i hodet på foreldre, søsken og arvinger. Borte var narkomanien som red ham i tiår, men som antagelig kom litt i bakgrunnen da diabetesen satte inn, og som spente ben for yrkeslivet. Borte var årene med hærverk, vold og bilinnbrudd, og årene hvor fengselsdørene gikk som svingdører. Borte var motbakkene, dvs. livet hadde vel vært en eneste motbakke? (...) Men hvorfor kan man ikke si sannheten? At det var et hællvette, at vi gråt våre modige tårer, at vi våket natt etter natt i hvit angst over hvor han sov hen i natt? Jeg undres over at man ikke kan finne noen forsonende formuleringer som beskriver at det var bratt, kaldt og vått, og at de var sjeleglad for hvert livstegn.⁸

Noen måneder senere blusset debatten opp igjen da psykiater og forfatter Finn Skårderud gikk til personangrep mot en prest etter en begravelse ved å hevde at hun bevisst løy:

[A]t presten løy i begravelsen, var like overraskende som provoserende. Hun sto med Bibelen i hånden og hadde bokstavelig et godt grep om Andre Mosebok, kapittel 20 med det åttende budet som sier at du ikke skal tale usant om din neste. Og så var det forunderlig. Presten visste jo at vi var flere som visste at hun løy.⁹

Etter mitt syn tilførte ikke Skårderuds innlegg og de påfølgende avisinnleggene noe vesentlig

nytt til debatten. Igjen ble det hevdet at prester skjønner eller taler direkte usant ved graven, og at dette hindrer de pårørendes sorgprosess og avskjeden med avdøde.

Mange vil nikke anerkjennende til Kvalshaug, Kristiansens og Skårderuds kritikk av minneord og nekrologer der pårørende ikke gjenkjenner sentrale deler av avdødes liv. Det kan være mange grunner til at eksempelvis prestenes fremstilling oppfattes som skjev eller direkte feilaktig. Det kan være at nære pårørende ikke tematiserer det som av ulike grunner oppfattes som vanskelig eller problematisk i sørgesamtalene, slik at presten faktisk ikke kjenner til det andre pårørende etterlyser i minneordene. Det kan være at de pårørende kommer inn på disse temaene, men at de uttrykker et sterkt ønske om at dette ikke skal nevnes av presten i gravferden. Eller det kan være at presten selv utelater vanskelige eller problematiske tema i minneordene og andakten.¹⁰ I tillegg finnes det forskjellige grupper av pårørende som vil gjenkjenne ulike sider av avdødes liv, slik at det blir komplisert eller sågar umulig å finne "én sannhet" om avdødes sammensatte liv.¹¹ Men likevel: Få vil benekte at positive trekk ved avdødes liv får så stor plass i enkelte minneord at det bryter markant med hvordan (flere av) de pårørende oppfattet situasjonen.

Et annet spørsmål er imidlertid hvorvidt Kvalshaug, Kristiansen og Skårderud har rett i sin antagelse, hvorvidt det faktisk er slik at prester gjennomgående taler sjablongmessig og panegyriske om de døde. Med utgangspunkt i avhandlingen *Levende håp* kan jeg kun vise til empiri fra 51 presters minneord fra gravferder holdt i Oslo og Agder og Telemark bispedømme. Dette kan likevel være et interessant korrektiv til det bilde som er tegnet i offentligheten i 2012 og 2013, der fokuset har vært at en åpen og usminket tale om de døde nær sagt er fraværende i landets nekrologer og minneord.

Til ord skal du bli¹²

I alterbøkene fra 1889 og 1920 nevnes verken avdøde eller de nære pårørende. Og det er – som kirkehistoriker Helge Fæhn hevder i sin analyse av utviklingstrekk i norske begravelser – de pårørende og lokalsamfunnet snarere enn kirke

og prest som har gitt minnene om avdøde "sin rettmessige plass" i begravelser.¹³ I 1981 vedtok Den norske kirke å utskille minneordene fra gravferdstalen i Den norske kirkes ordning for gravferd, men omtalen av avdøde skulle være kort og fokusere på tiden før dødsfallet. Her ble det imidlertid raskt et skille mellom liturgisk bestemmelse og presters praksis. I årene etter 1981 har minnene om avdøde fått stadig større plass i Den norske kirkes begravelser, og skillet har blitt tolket som et forsøk på å forminske faren for forkynnelse av såkalt "gjerningsrettferdighet".¹⁴ Med dette menes at en lovprisende omtale av avdøde kombinert med evangelieforkynnelsen, står i fare for å formidle (implisitt eller eksplisitt) at – banalt formulert – "avdøde nå er i himmelen fordi hun har gjort så mye bra". Denne faren skulle angivelig bli mindre hvis minnene om avdøde ble formidlet i en egen tale. Temaet panegyriske gravtaler er altså både blitt diskutert og angivelig fått følger for gravferdsliturgien for over 30 år siden. Retorikeren Jens E. Kjeldsen gir følgende genrebeskrivelse av minneord:

Uttrykksmessig ytrer minnetalens genretrekk seg også i lovprisende beskrivelser av den døde person, dyder og kvaliteter. Vanligvis skjer dette gjennom stilistisk forstørring (lat. *Amplificatio*; gr. *Auxesis*) av visse karaktertrekk og forminskning (lat. *Minutio*) av andre trekk. Taleren velger ord som fremhever de gode sider og toner ned de mindre gode.¹⁵

Kjeldsens hevder at vi taler godt om de døde både for å lette savnet og for å gjøre konfrontasjonen med egen dødelighet mindre påtrengende. Det er imidlertid en åpenbar mulighet for at slike genretrekk nettopp vil kunne munne ut i panegyriske taler som vil møte kritikk i offentligheten for ikke å tale sant om de døde.

I den romersk-katolske kirke diskuteres det hvorvidt presten i en begravelse skal ha med biografiske opplysninger om den døde, eller hvorvidt begravelsen skal være en ren dødsmesse uten en direkte omtale av avdøde.¹⁶ Debatten i Den norske kirke etter 1981 har gått på minneordenes status i forhold til andakten, samt det spesifikke innholdet i minneordene. I en nordisk kontekst er det historisk to ulike syn på hvorvidt prester skal omtale eventuelle kriser og

negative egenskaper hos avdøde i en begravelse. Selv om det er gjennomgående at prester blir anbefalt å omtale dette temaet med varsomhet, synes det også å ha skjedd et skifte med henhold til hvilke konkrete anbefalinger som gis prester i homiletisk litteratur som omhandler gravferdssaler. Først skal vi til en anbefaling fra den danske presten Ole Ø. Gade fra 1975:

Reglen "de mortuis [nil] nisi bene", "om de døde intet andet end godt" kan vist ikke sådan tilsidesættes ved en begravelseshøjtidelighed, uden at det vil føles pinlig, og det i sådan en grad, at det i næsten alle tilfælde vil være en hindring for, at det, der virkelig skal siges, nu også kan blive hørt.¹⁷

Her hevder Gade at det som virkelig skal sies – forstått som evangelieforkynnelsen – ikke når tilhøreren hvis problematiske sider ved avdødes liv omtales i en begravelse. Dette tydeliggjør ikke bare at Gade fremholder andakten/evangelieforkynnelsen som langt viktigere enn minneordene, men også at en begravelse er feil anledning til å tale om avdødes kriser og negative egenskaper. I boka *I skal leve* fra 2006, som er en kommentert samling av danske begravelses-taler, gis det imidlertid en annet råd med fokus på gjenkjennelse:

Vitaet har til oppgave at tegne et levende bilde af den døde, og bidrager dermed til at begravelsen utfylder sin rolle som afskedsritual. Det skal være et genkendelig bilde, så det skal også kunne favne de negative træk og det, der var svært ved vedkommende.¹⁸

I lys av disse to ulike synene på hvordan presten skal forholde seg til kriser og negative egenskaper hos avdøde, er det nærliggende å analysere hvorvidt moderne prester følger den eldre eller den nyere danske anbefalingen. Det er videre klart at anbefalingen fra 1975 vil rammes av Kvalshaug's, Kristiansens og Skårderuds kritikk, mens anbefalingen fra 2006 er i tråd med disse debattantenes synspunkt.

Om varsomt å nærme seg det vonde

Hva gjelder særlige utfordringer i avdødes liv, er det sykdom og svekket helse som får mest utførlig omtale i minneordene som analyseres i avhandlingen *Levende håp*¹⁹. Dette gjelder både

det sykdomsforløpet som leder frem til selve dødsfallet, og andre perioder i livet hvor avdøde eventuelt har vært plaget med helsen. I disse tilfellene vektlegger imidlertid prestene, i samarbeid med de nære pårørende i sørgesamtalene, samtidig å trekke frem positive egenskaper eller karaktertrekk hos avdøde. To prester skriver følgende:

- Svein²⁰ har slitt med helsa i mange år, men han sparte seg aldri.
- Nå har hun vært sykemeldt siden i sommer, og skranta nok litt helsemessig med både astma og hofta og ryggplager. Men hun klaget aldri.

Hvorvidt det aldri å spare seg, eller det aldri å klage faktisk er positive egenskaper i forbindelse med sykdom og svekket helse, skal være usagt. Det som imidlertid er klart, er at prestene benytter disse egenskapene for å formidle at avdøde tok sykdommen "med verdighet". Vektleggingen av positive egenskaper ved avdøde eller positive trekk ved situasjonen, trekkes også frem i de tilfellene hvor det fremkommer at sykdomsforløpet trolig har vært til stor belastning både for avdøde og pårørende. Eksempelvis gjenforteller en prest en eldre kvinnes hukommelsestap på følgende måte:

For omtrent et år siden falt Sissel og slo seg kraftig i hodet. Da ble hun satt kraftig tilbake, og det var mange ting hun ikke lengre husket. Men hun kjente dere, og hun husket alle sangene hun kunne. Dere fortalte at hun sang støtt, og hun var flink til å synge.

Igjen løftes det som kan oppfattes som positivt ved situasjonen, frem, selv om sykdommen har en alvorlig innvirkning på avdøde og avdødes relasjon til nære pårørende. Disse sitatene er illustrerende for hvordan prestene forsøker å nærme seg alvorlige sykdomshistorier på en varsom måte. Det er ikke slik at sykdomshistoriene utelates fra minneordene, men de fremstilles gjennomgående med fokus på det positive.

I tillegg til det å beskrive sykdom og savnet etter sine kjære, velger flere prester å fokusere på det som kan oppfattes som negative aspekter ved avdødes liv eller sågar ved avdødes karakter. I disse tilfellene nevnes det som av ulike grun-

ner oppfattes som problematisk. Denne åpenheten gjelder kun til en viss grad, da en i flere tilfeller må kjenne til avdøde eller nære pårørende for å forstå hva kommentarene sikrer til. I ett tilfelle vises det til noe som, ifølge presten, alle vet om avdøde:

Som alle vet har Britts liv ikke bare vært enkelt. Til tider har Britt levd sitt liv som i motbakke, og livet har vært ganske tungt i perioder.

Utover dette kommenterer ikke presten hva som har vært vanskelig, men avslutningsvis sier hun at vi alle kan bli slitne av livet, og at avdøde nå får "hvile etter å ha oppfylt sitt liv".

I omtalen av en eldre mann velger en annen prest å fortelle noe mer om det han kaller en krise i avdødes liv på følgende måte:

På starten av 80-tallet opplevde Leif en stor krise. Han ble overtallig i jobben, ble syk og opplevde skilsmisse i løpet av kort tid. Han kom aldri over tapet av kona, Gunn. (...) Leif var mye syk og fikk mange tunge stunder og det var vanskelig for dem som var rundt ham. I den siste tiden var han ganske isolert, men han ville bo hjemme. Han fikk god hjelp av nabo [tre navn nevnes] fra [stedsnavn nevnes]. Dere var med å gjøre det slik at Leif fikk bo hjemme.

Selv om denne presten forteller noe mer om utgangspunktet for krisen, er det heller ikke i dette minneordet utbrodert hva som har vært vanskelig for de pårørende. Og igjen løftes de positive trekkene ved situasjonen frem, ved at det vises til den gode hjelpen fra naboene. Selv om det å løfte frem positive trekk ved situasjonen ikke er like fremtredende i omtalen av livskriser som det er i omtalen av sykdom og svekket helse, har jeg ingen eksempler i materialet på at slike "løft" ikke forekommer. Dette er også tilfellene der livskrisene får bredest omtalen. I første tilfelle mister avdøde kontakten med familien etter en skilsmisse.

Han giftet seg og fikk 2 barn og livet var bra, men etter noen år gikk ekteskapet i stykker og familiemedlemmene mistet kontakten med hverandre. De hadde liten kontakt til for ca 5 år siden. Da ble det på forsiktig vis gjort forsøk på tilnærming, men det var vanskelig å bygge bro over alt som var blitt borte disse

årene, selv om man gjerne ville. Men han fikk høre om sine barnebarn og var lett å røre når han ble vist godhet og oppmerksomhet.

Presten forteller her om en sår familiesituasjon der avdøde har mistet kontakten med sin familie og kun har fått høre om sine barnebarn. Denne livskrisen henviser presten også til avslutningsvis i minneordet, der han skriver: "[T]ilbake sitter dere med alle deres minner, opplevelser og historier fra livet sammen med ham, og med tanker om hva dette livet kunne ha vært."

"Løftet" i denne sammenheng, er at det fortelles at avdøde "var lett å røre når han ble vist godhet og oppmerksomhet". Det tilfellet der avdødes livskrise får bredest omtale, er i forbindelse med selvmordet til en mann i førtiårene. Sitatene er fra tre ulike steder i minneordet. Mellom disse sitatene fortelles det også om livskrisen, men dette er av en slik karakter at det er fjernet med hensyn til anonymiseringen.

Og så rammet tragedien. I løpet av kort tid skjer det, at Ola svikter sine egne familiemedlemmer, svikter som oppdrager. Det offentlige kommer på banen og familien som helhet får hjelp, men ikke Ola som individ. Så blir han gående med sine egne tanker som ingen kjente. Fortvilelsen. Håpløsheten. Uten å se veier ut av det onde, inntil det onde overmannet ham fullstendig mot kvelden [dato nevnes]. (...) Han og bare han er ansvarlig for sitt liv, lignende ting sa han selv også ved flere anledninger. Og likevel ble han selv overmannet av det onde, offer for noe ondt som var sterkere enn hans egen gode vilje, sterkere [enn] ønsket om å dele hele livet med sine kjære. (...) Vi trenger også å tilgi Ola for sviket og forsone oss med det som har skjedd, også det er hardt arbeid. Og til sist trenger vi midt oppi alt det onde å huske Ola for det gode han var mot alle mennesker han traff på sin vandring.

I dette tilfellet skriver presten mye om livskrisen og henviser flere steder til "det onde" ved situasjonen. Han skriver av avdøde er ansvarlig for sitt liv, og hva han har gjort mot de pårørende beskrives som et svik. Men presten skriver også at avdøde selv ble et offer for krefter som "var sterkere enn hans egen gode vilje"²¹, og viktigheten av å holde fast på de gode sidene ved avdøde understrekes avslutningsvis. Også dette

gir minneordene et slags ”løft” i møte med det vonde og vanskelige. Det synes altså som om disse løftene er gjennomgående på alle punkt i minneordene der problematiske sider ved avdødes liv tematiseres. Entydige negative karakteristikk av en livshistorie, finnes ikke. Og en kan selvsagt spørre hvordan et slikt minneord, eller for den slags skyld et slikt menneskeliv, ville ha sett ut. Men med disse løftene, som små stikkord, ser vi at prestene nærmer seg vonde tema på en mild og varsom måte.

I minneordene knyttes disse løftene hovedsakelig til avdødes liv, mens andaktens ulike ”løft” knyttes til avdøde så vel som håpefulle gudsbilder som Guds kjærlighet og Jesu oppstandelse. Forkynnelsen av Jesu død og oppstandelse er gjennomgående sterk og tydelig i møte med vond og brå død. Dette kan gi grunnlag for å spørre om påskehendelsene, spesielt gudsbildet der Jesus lider med oss mennesker, benyttes i et forsøk på å tale åpent også om menneskelige lidelser. Og det er mulig at slike gudsbilder benyttes for å forkynne håp til etterlatte som tar avskjed med personer som opplevde og/eller påførte andre store smerter. En videre analyse av forholdet mellom prestenes minneord og forkynnelsen i den påfølgende andakten vil imidlertid sprengte denne artikkelens rammer.²²

De ovenfor nevnte omtalene av kriser og negative egenskaper hos avdøde, gir meg grunnlag til å hevde at flere prester følger rådet om åpenhet som gis i boka *I skal leve*, der forfatterne anbefaler å tegne et ekte, snarere enn et entydig positivt bilde av avdøde. Om det finnes prester som ikke omtaler kriser eller negative egenskaper hos avdøde som de vet om, eller om de pårørende ikke har snakket om disse temaene i sørgesamtalen, har jeg ikke grunnlag for å uttale meg om.

En entydig kritikk av presters minneord som panegyriske eller uærlige vil i følge utvalget av minneord fra 2008 dermed ikke være berettiget. På den andre siden er det gjennomgående at positive trekk ved avdødes liv får bredere omtale enn negative trekk, samt at vonde og vanskelige tema ikke nevnes uten at også positive trekk ved situasjonen løftes frem.

Å møte døden med en preken

Jeg viste tidligere at retorikeren Kjeldsen hevdet at lovprisningen var en sentral del av genren minneord, og at han tolket dette i lys av at det aktuelle dødsfallet konfronterte de pårørende både med savnet etter sine kjære og med egen dødelighet. En naturlig reaksjon på sorg kan dermed være at en oppjusterer de positive egenskapene hos avdøde i et (bevisst eller ubevisst) forsøk på å gjøre sorgen og døden mindre smertefull.

Av den grunn er det nærliggende å hevde at utenforstående i mange tilfeller vil oppfatte store deler av både nekrologer og minneord som svulstige eller panegyriske uten at pårørende – især nære pårørende – nødvendigvis vil gjøre det samme. En større bevissthet rundt disse trekkene ved genren minneord, vil kunne øke forståelsen for den vennlige – og ofte ufarlige – gjennomgangstonen i minneord.

Når det er sagt, viser materialet fra avhandlingen *Levende håp* at flere av de aktuelle prestene i Oslo og Agder og Telemark bispedømme faktisk tematiserte både vonde deler av avdødes livshistorie og det som kan oppfattes som direkte negative egenskaper hos avdøde. I den grad disse prestene er representative for prester i Den norske kirke, vil jeg dermed hevde at den kritikken som er rettet mot presteskapet fra 2012 og fremover, ikke tar inn over seg mangfoldet av minneord som fremsies i moderne begravelser.

Kanskje øyner vi her et skille i presters praksis de siste tiårene, eller kanskje vi i skrivende stund er midt inne i en omveltning når det gjelder omtalen av de døde i nekrologer og minneord. Hvis jeg har rett i denne antagelsen – at prester taler mer åpent om avdøde nå enn tidligere – er det grunn til å spørre hva som muliggjør en slik utvikling. I det følgende vil jeg peke på tre moment som kan gi økt forståelse for denne utviklingen.

Personlige sørgesamtaler gir relasjonelle og åpne minneord

Et trekk ved den moderne presterollen generelt, og ved begravelser spesielt, hevdes å være at prestene har gått fra ”å dømme og lære til å trøste og bære”. Denne utviklingen har skjedd

parallelt med – og kanskje også delvis på grunn av – et stadig større antall kvinnelige prester i våre skandinaviske folkekirker.

Når en skal vurdere presters minneord ut ifra inntoget av kvinnelige prester, kan det være av interesse å trekke inn tidligere forskning i Norge, som viser at kvinnelige prester har en *relasjonsorientert* tilnærming til presterollen, mens mannlige prester har en mer *saksorientert* tilnærming.²³ I prosjektet *Presterollen*, som tar for seg det å være prest i Den norske kirke med særlig henblikk på kjønnsaspektet, hevder teolog Kirsten Almås at den ulike tilnærmingen til presterollen også gir seg utslag i ulik forkynnelse. Mens mannlige prester fokuserer på budskapet som skal forkynnes, går kvinnelige prester ifølge Almås inn i en relasjonell prosess med menneskene det forkynnes til. "For [kvinnelige prester] synes det m.a.o. viktigst å skape nærkontakt og vise omsorg for mennesker. (...) Det viktigste er å delta i andre menneskers liv."²⁴

Selv om Almås understreker at kontakten med mennesker også er viktig for mannlige prester, konkluderer hun med at menn har et mer statisk forhold til forkynnelsen, med vekt på bestemte situasjoner og handlinger. Dette gir seg følgende utslag: "Det ser ut som om de mannlige prestene stiller seg utenfor for så å formidle til, gi budskapet til, de menneskene de møter."²⁵ Dette er interessant i vår sammenheng, da denne ulike tilnærmingen til forkynnelsen også kan gjenfinnes i ulik tilnærming til sørgesamtalen. Selv med fare for å generalisere er det verd å spørre om kvinnelige prester – med en mer relasjonell tilnærming til presterollen – maktet å komme nærere inn på de pårørendes liv i sørgesamtalen og dagene før gravferden. Prestene, både kvinnelige prester og mannlige prester som nærmer seg sine kvinnelige kolleger, kan dermed i større grad enn tidligere være med å skape et samtaleklima der de pårørende våger å sette ord på det som har vært vondt og vanskelig. Dette kan igjen gi grunnlag for mer åpne og ærlige minneord i tråd med Bidstrups anbefaling.²⁶

Kunsten å tale om det ubeskrivelige

Den franske mentalitetshistorikeren Philippe Ariès ga i 1975 ut boka *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Âge à nos jours* (svensk: *Döden. Föreställningar och seder i Västerlandet från medeltiden till våra dagar*) der han beskriver døden som den moderne tids største tabu. Denne boka står som et hovedverk i de fagdisiplinene som arbeider med ulike aspekter ved tanatologien,²⁷ men de siste tiårene har en rekke forskere beveget seg bort fra Ariès hovedtese ved å hevde at tabuiseringen av døden er på tilbakegang i det senmoderne samfunn. Som en representant for denne nyere forskningstradisjonen kan nevnes Tony Walter som i *The Revival of Death* (1994) kritiserer Ariès.²⁸ I et samfunn med færre eller svakere tabuer tilknyttet tema som død og sorg er det trolig at mulighetene øker for å tale åpent og ærlig også om smertefulle erfaringer tilknyttet avdøde.

Denne samfunnsutviklingen kan etter min mening spores hos flere toneangivende stemmer i norsk offentlighet i dag. Professor i sosialmedisin, Per Fugelli, har skrevet om vårt forhold til døden generelt og egen kreftsykdom spesielt i boka *Døden, skal vi danse?* (2010) og den aktuelle *Journalen* (2013). Fugelli skriver ærlig, humoristisk og alvorlig – med utgangspunkt i egne erfaringer som kreftsyk.

Det finnes ingen enkle svar på hvorvidt døden er et tabu i det moderne samfunn, av den enkle forklaring at døden er mangetydig. Det hersker imidlertid liten tvil om at komiker, musiker og skribent Christopher Schau med utgivelsen *På vegne av venner* (2009) løftet frem et alvorlig tema tilknyttet døden, som inntil da hadde fått minimal oppmerksomhet i norsk offentlighet. Essayet er en beskrivelse av et utvalg gravferder i osloregionen, der avdøde sto oppført uten pårørende. "På vegne av venner" er en standardformulering i dødsannonser der det ikke lykkes myndighetene å finne pårørende til å ta hånd om gravferden. Schau var til stede under slike seremonier og reflekterer rundt isolasjon, død, ensomhet, tabuisering – og hvordan representanter for kirke og gravferdsbyrå arbeider i møte med disse dødsfallene.

Innen de ulike disiplinene som arbeider med tanatologien, poengteres det ofte hvor paradok-

salt det er at det utgis et overveldende antall publikasjoner hvert år med det hovedbudskap at døden forties og underkommuniseres. Som så mange før ham, gjør Fugelli seg til talsmann for å bryte ned dødstabuer generelt og "kristendommens" forhold til døden spesielt med en rekke friske sitat:

Hva ved menneskesyn, politikk og maktfordeling i Norge 2010 får oss til å fremmedgjøre og fortrenge døden? Jeg tror døden provoserer tidens førsteprioriterte verdier i ekstrem grad. Døden er antitesen til de rådende politiske og eksistensielle tesene.²⁹

Og senere, om forholdet til kristendommen, skriver han:

Det er på tide å ta døden ut av kristendommens mørkerom, kaste den opp i frisk luft og ta imot den med åpne armer og tanker. Når vi skal markedsføre døden på ny, må vi ha positive døder å selge. Det er mange av dem. Kristendommen er opptatt av de syv dødsyndene, Peccatum mortale. Vi bør markedsføre de ni dødsgledene, Gaudia mortale.³⁰

Nå kan det hevdes at døden fremdeles er tabu selv om forskere og forfattere arbeider med tematikken. Jeg leser likevel utgivelsene til Fugelli og Schau som en del av en internasjonal trend som også har betydning for hva som sies om avdøde ved graven. For selv om et samfunns forhold til døden alltid er komplisert og sammensatt, vil jeg gi Tony Walter rett i at enkelte av tabuene tilknyttet døden har vært på tilbakegang siden de siste tiårene av forrige århundre. Dette ser vi i møte med begravelser i Norge fra 60-tallet og fremover. Ett eksempel er barns deltakelse som pårørende. Før var det en vanlig oppfatning at barna måtte skjermes fra begravelsene fordi det kunne traumatisere barna. Så ble det vanlig å ta barn og unge med i seremonien, og de siste tiårene har det blitt stadig mer utbredt å aktivisere barna i selve seremonien (med hilsener, blomsternedleggelse o.l.) for å gjøre barna til aktive deltakere i egen sorgprosess. I løpet av relativt kort tid har praksisen rundt barns tilstedeværelse og deltakelse i begravelser snudd drastisk, og denne forskyvningen i praksis har skjedd samtidig som våre forestillinger om hva barn skal skjer-

mes for, også har snudd.

Det er den samme utviklingen jeg påstår gjør seg gjeldende i presters minneord. Jeg vil hevde at minneordene er blitt mer åpne og ærlige de siste tiårene, av den grunn at vi har endret våre forestillinger om hva vi som pårørende skal skjermes for. Det har blitt vanligere å prøve seg på kunsten å tale om det ubeskrivelige, både for prester og for forfattere og skribenter som Fugelli og Schau.

Fra å true om Den Onde til å tale om det vonde

Personlige sørgesamtaler og et mer åpent forhold til det å tale om døden kan være med å øke forståelsen for utviklingen i prestenes minneord, men det finnes også et mer direkte teologisk spor det kan være nyttig å forfølge. Av tidligere tiders teologiske debatter i landet vårt, skiller *helvetesstriden* fra 1953 til 1957 seg ut som den mest markante i landet vårt.³¹ Striden ble fremprovosert av Ole Hallesbys famøse radiopreken 25. januar 1953, og av biskop Schjelderups krasse motsvar kort tid etter. Og de neste årene diskuterte prester, avisredaksjoner, kirkegjengere og kirkekritikere tema som fortapelse, trusselforkynnelse og kirkas makt i møte med døden. Dette teologiske og kulturelle bakteppet var med å prege presters forkynnelse ved gravferd i påfølgende tiårene. Harde ord om avdøde kunne, sammen med prestens øvrige forkynnelse, tolkes i retning av at avdøde nå var havnet på et mindre heldig sted for all fremtid.

Forkynnelsen av helvete, og også en eksplisitt uttalt forkynnelse av dommens dobbelte utgang til frelse og fortapelse, har de siste tiårene vært på tilbakegang i Den norske kirke generelt – spesielt hvis vi ser på presters forkynnelse ved gravferd. Til orientering var det ingen av prestene i undersøkelsen *Levende håp* som benyttet ord som helvete og evig pine. Og flere teologer og religionssociologer viser at gudsbildene som forkynnes ikke bare i Den norske kirke, men i en rekke kirkesamfunn, er blitt "mildere" eller "vennlignere".³²

Det vil være å gå for langt å hevde at helvetes tid er forbi, men denne typen trusselforkynnelse er i alle fall på sterk tilbakegang i kristenheten generelt og direkte marginalisert hva gjelder

begravelser i Den norske kirke. Denne utviklingen åpner dermed for en omtale av også problematiske sider ved avdødes liv uten at fokuset dreies mot begrepspar som frelse/fortapelse og himmel/helvete. Der frykten for dommedag slipper taket, øker mulighetene for å tale åpent om våre mangfoldige og problematiske liv.

Kanskje er det sågar slik at milde og vennlige gudsbilder muliggjør en tematisering av vonde og negative livserfaringer. Interessant i så henseende er det at de prestene i min undersøkelse som i størst grad tematiserte personers livskriser, var de som kom inn på tema som gudstro og Gud allerede i minneordene – og bygget videre på dette i den påfølgende andakten. Kanskje har prester her gode muligheter for å kunne tale åpent og ærlig om menneskers mangfoldige liv, nettopp fordi begravelsene holdes i et eksistensielt rom der velsignelsen lyses over forsamlingen, og der det kristne håpet som springer ut av Jesu død og oppstandelse, forkynnes. Slik jeg tolker moderne begravelser, er det en nær sammenheng mellom økt grad av åpenhet i minneordene og gudsbildene som forkynnes i den påfølgende andakten. Kanskje en faktisk skal møte døden med en preken?

Også hva gjelder menneskesyn, vil jeg hevde at det er en sammenheng mellom den teologiske utviklingen og utviklingen mot mer åpne minneord. Prester forkynner hva jeg vil kalle et positivt menneskesyn ved graven, noe som blant annet tydeliggjøres ved bruken av syndsbegrepet. Der prestene taler om synd, er synden forstått som et utenfra påført onde mennesket skal befris fra – til forskjell fra et gudsopprør som mennesket selv er skyld i.³³ Og generelt blir mennesker beskrevet som sosiale/relasjonelle vesener som trenger Gud og nesten, men som også har en iboende skjørhet i seg. Med et slikt utgangspunkt kan prestene å løfte frem vonde og vanskelige tema uten et teologisk bakteppe med menneskets syndighet og Guds vrede.

Bare sanne ord om de døde

Det er en populær beskjeftigelse å kritisere påståtte tabuer, slik Fugelli gjør i møte med døden, og slik Kvalshaug, Kristiansen og Skårderud

gjør i møte med moderne minneord og nekrologer. Det er verdt å lytte til disse stemmene, ikke minst når vi tar farvel med de sammensatte livene til våre kjære. Men der kritikken blir entydig, tabloid og sjablongmessig, bør den møtes med skepsis og motstand. Hva som er "sant og ærlig" om våre sammensatte liv, er et altfor stort spørsmål til at det kan landes i en artikkel eller for den saks skyld i et minneord. Jeg vil likevel hevde at presters minneord er "sannere og ærligere" enn mange kritikere påstår i den betydning at vonde og vanskelige tema kommer til uttrykk i talene.

Noen moment som kan øke forståelsen for denne utviklingen, kan, som vist ovenfor, være inntoget av kvinnelige prester, personlige sørge-samtaler, mindre tabuisering i møte med døden samt vesentlig mindre trusselforkynnelse og et mer positivt menneskesyn i forkynnelsen. Det er mitt ønske at denne utviklingen fortsetter hos landets presteskap; for det er ved å tale sant om våre mangfoldige liv at vi virkelig hedrer våre kjære.

Litteratur

- Almås, K. (red.) *Presterollen: en kvalitativ intervjuundersøkelse om det å være prest i Den norske kirke*. Tapir. Trondheim 1989.
- Ariés, P. *Föreställningar och seder i Västerlandet från medeltiden till våra dagar* (original: *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen âge à nos jours*, 1975). Tiden. Stockholm 1978.
- Bidstrup, U. M. Nejsum, P og Bjerregård, S. *I skal leve: nitten begravelsestaler og et efterord*. Aros Forlag, Frederiksberg 2006.
- Fugelli, P. *Døden, skal vi danse?* Universitetsforlaget. Oslo 2010.
- Fugelli, P. *Journalen* Universitetsforlaget. Oslo 2013.
- Fæhn, H. *Gudstjenestelivet i Den norske kirke: fra reformasjonstiden til våre dager*. 2. utg. Universitetsforlaget. Oslo 1994.
- Gade, O. Ø. "Begravelsestaler", ss 129–177 i *Præsteforeningens blad*, 1975/9.
- Gjersøe, A. "Nekrolog over Eva Haddeland". *Aftenposten* 1. februar 2013.
- Hegtun, H. og Dommertun, D. "Rørende nekrolog deles på sosiale medier". *Aftenposten* 3. februar 2013.
- Henriksen, J-O og Repstad, P. (red.) *Mykere kristendom?: sørlandsreligion i endring*. Fagbokforlaget. Bergen 2005.
- Jakobsen, R. N. "Sorglaust – tidlaust – livlaust? Offentleg sorg i eit (etter-)moderne samfunn. Gravferdshandlinga som teologisk utfordring", ss 45–55 i *Ung Teologi* 3/1991.
- Joswig, R. "Ja til ærlige minneord" *Vårt Land* 13. november 2012.
- Kjeldsen, J. E. *Retorikk i vår tid: en innføring i moderne retorisk teori*. Spartacus. Oslo 2004.
- Kristiansen, N. "Rip" *Verdidebatt.no* 12. november 2012. <http://www.verdidebatt.no/debatt/cat12/subcat13/thread332609/>.
- Kvalshaug, V. "Døden er et særtegn", *Aftenposten* 17.

- november 2012.
- Kvalshaug, V. "Døden er et fluepapir på floskler" *Aftenposten* 4. februar 2013.
- Kulturdepartementet St.prp. nr. 1 [2007–2008].
- Leer-Salvesen, B. *Det fengselsaktige en systematisk-teologisk analyse av fortapelsessyn og gudsbilde hos Ole Hallesby, Leiv Aalen og Per Lønning - med særlig henblikk på fortapelsen som straff. Hovedoppgave i kristendomskunnskap*. Universitetet i Oslo, Teologisk fakultet. Oslo 2004.
- Leer-Salvesen, B. *Levende håp – en praktisk-teologisk analyse av 51 presters forkynnelse ved gravferd*. Avhandling for graden philosophiae doctor (PhD) Universitetet i Agder 2011.
- Lappagard, S. "Minnetalens teologi", ss 65–69 i *Nytt Norsk Kirkeblad* 6–7/1998.
- Melloh, J. A. "Homily or Eulogy?: The Dilemma of Funeral Preaching". ss 502–518 i *Worship* 67,6. 1993.
- Nordhaug, H. "Gravferdstalen". ss 214–220 i *Våre tider i Guds hånd Kirkens tjeneste ved dåp, konfirmasjon, vigsel og gravferd*. Skjevesland, O. og Okkenhaug, B. (red.). Verbum [Oslo] 1997.
- Repstad, P. *Den sosiale forankring: sosiologiske perspektiver på teologi*. Universitetsforlaget. Oslo 1995.
- Repstad, P. "En snillere Gud på Sørlandet?" ss 7–10 i *Gud på Sørlandet* Løvland, A, Repstad, P og Seip Tønnessen, E (red.). Portal forlag. Kristiansand 2008.
- Schau, K. *På vegne av venner: essay*. Oktober forlag. Oslo 2009.
- Skårderud, F. "Prestens løgn". *Verdidebatt*.no 2. mai 2013.
- Tanggaard, P. "Statistikk for Den norske kirke", i *Tallenes tale 2005: perspektiver på statistikk og kirke*. Winsnes, O. G. (red.). Tapir. Trondheim 2005.
- Traaen, C. H. "Til ord skal du bli", ss 36–47 *Halvårsskrift for praktisk teologi* 1/2003.
- Walter, T. *The revival of death*. Routledge. London 1994.
- we tell* (2012). Ved å intervjuve familiemedlemmer og venner av sin avdøde mor, får hun på en sår og humoristisk måte frem hvor umulig det er å tegne et sammenhengende bilde av en person. Vi er alle sammensatte og selvmotsigende, det samme er våre nære pårørende og deres tolkning av oss. Filmen anbefales alle som jevnlig skriver minneord og nekrologer; den kan fungere som en øvelse i ydmykhet ovenfor den krevende oppgaven det er å skrive kort og lettfattelig om våre mangfoldige og sammensatte liv.
- 12 Ordspillet er hentet fra artikkelen til Traaen, C. H. "Til ord skal du bli". Ss 36–47 *Halvårsskrift for praktisk teologi* 1/2003.
- 13 Fæhn, H. *Gudstjenestelivet i Den norske kirke: fra reformasjonstiden til våre dager* (1994), s 402.
- 14 Se Nordhaug, H. "Gravferdstalen" (1997), s 214 og Jakobsen, R. N. "Sorglaust – tidlaust – livlaust?" (1992), s 14.
- 15 Kjeldsen, J. E. *Retorikk i vår tid* (2004), s 95.
- 16 Melloh, J. A. "Homily or Eulogy?: The Dilemma of Funeral Preaching". ss 502–518 i *Worship* 67,6. 1993.
- 17 Gade, O. Ø. "Begravelsestaler" (1975), s 133. Med det som "virkelig skal siges" mener Gade evangelieforkynnelsen.
- 18 Bidstrup, U. M. *I skal leve* (2006), s 115.
- 19 Se Leer-Salvesen, B. *Levende håp* (2011), ss 101–106.
- 20 Personnavn og stedsavn i sitatene er fiktive.
- 21 Lignende formuleringer gjenfinnes i andaktene til flere prester, og henger sammen med en utbredt bruk av klassisk forsoningslære til fordel for ulike varianter av objektiv og subjektiv forsoningslære. Eksempelvis tolkes menneskets synd som et utenfra påført onde som Gud og mennesket sammen kjemper imot, i motsetning til den objektive forsoningslærens forståelse av synden som et opprør mot Gud. Se Leer-Salvesen, B. *Levende håp* (2011), ss 288–297.
- 22 For moderne presters omtale av "den medlidende Gud" i begravelser, se Leer-Salvesen, B. *Levende håp* (2011), ss 163–169.
- 23 Repstad, P. *Den sosiale forankring* (1995), s 32. Almås, K. m.fl. *Presterollen* (1989), s 237.
- 24 Almås, K. m.fl. *Presterollen* (1989), ss 247–248.
- 25 Almås, K. m.fl. *Presterollen* (1989), s 248.
- 26 Bidstrup, U. M. *I skal leve* (2006), s 115.
- 27 Med tanatologi mener jeg læren om reaksjonene på det å skulle dø, både på individnivå og samfunnsnivå (inkludert samfunnets eventuelle tabuisering av døden).
- 28 Walter, T. *The revival of death* (1994).
- 29 Fugelli, P. *Døden, skal vi danse* (2010), s 158.
- 30 Fugelli, P. *Døden, skal vi danse?* (2010), s 163. Med et rikt utvalg av bibelsitat og sitat fra salmer og religiøs inspirert poesi, vil jeg hevde at Fugellis forhold til kristen tros-tradisjon er mer sammensatt enn sitatet ovenfor kan tyde på. Hans gjentagende poengtering av at mennesker hadde et naturlig og nært forhold til døden tidligere, men at døden nå er tabu, er imidlertid etter mitt syn en overforenkling eller sågar en feiltolkning. Sitat som "i middelalderen var livet og døden siamesiske tvillinger" (ibid, s 167) har liten støtte i faglitteraturen, selv om barne-dødelighet, vesentlig kortere levealder og det faktum at folk døde i sine hjem medførte at folk levde nær døden på en annen måte enn i det moderne, profesjonaliserte og kliniske samfunn.
- 31 Se Leer-Salvesen, B. *Det fengselsaktige* (2004).
- 32 Repstad, P. "En snillere Gud på Sørlandet?" (2008) og Henriksen, J-O og Repstad, P. (red.) *Mykere kristendom?* (2005).
- 33 Se Leer-Salvesen, B. *Levende håp* (2011), ss 217–221.

Noter

- 1 En utførlig skildring av gravtalenes historie finnes i Helge Fæhns *Gudstjenestelivet i Den norske kirke* (1994).
- 2 De aktuelle sitatene fra minneord gjenfinnes i denne avhandlingen. For metodiske, teoretiske og forsknings-etiske spørsmål, se Leer-Salvesen, B. *Levende håp* (2011), ss 11–63.
- 3 Se også Leer-Salvesen, B. *Levende håp* (2011), s 31.
- 4 I 2005 fikk 93,4 % av alle døde en statskirkelig gravferd (Tanggaard, P. "Statistikk for Den norske kirke", 2005), mens tallet i 2006 var på 92 % (*Kulturdepartementet St.prp. nr. 1* [2007–2008], s 159.) og i 2012 på om lag 90 %. Den svake nedgangen skyldes hovedsakelig befolkningssammensetningen i de store byene.
- 5 Gjersøe, A. "Nekrolog over Eva Haddeland". *Aftenposten* 1. februar 2013.
- 6 Hegtun, H. og Dommertun, D. "Rørende nekrolog deles på sosiale medier". *Aftenposten* 3. februar 2013.
- 7 Joswig, R. "Ja til ærlige minneord" *Vårt Land* 13. november 2012.
- 8 Kristiansen, N. "Rip" *Verdidebatt*.no 12. november 2012. Se også Kvalshaug, V. "Døden er et særtegn", *Aftenposten* 17. november 2012.
- 9 Skårderud, F. "Prestens løgn". *Verdidebatt*.no 2. mai 2013.
- 10 Med andakten menes punkt 10 i Den norske kirkes ordning for gravferd. Andakt benyttes istedenfor begreper som tale eller begravelsestale for å skille denne fra minnetalen/minneordet.
- 11 Her er det på plass med en populærkulturell note om regissør Sarah Polleys selvbiografiske dokumentar *Stories*

Sammendrag

I artikkelen "Fra godt til sant? - Presters omtale av avdøde i moderne minnetaler" påstås det at kritikken av presters minneord som lovprisende, er en for ensidig kritikk. Det gis eksempler på at moderne prester taler sammensatt både om gode og vonde deler av avdødes liv, selv om såre livserfaringer alltid blir omtalt på en varsom måte. Til slutt gis det et utvalg fortolkninger av denne mulige utviklingen "fra godt til sant", der fokuset rettes mot inntoget av kvinnelige prester, personlige sørgesamtalen samt lyse gudsbilder og fraværet av trusselforkynnelse i begravelser.